

הרב טוביה גרוסמן

לפי שאין עסוקין ביישובו של עולם היבטים מוסריים בפירושו של רש"י

שנינו במסכת סנהדרין (כד, ע"ב):

"ואלו הן הפסולין (לדון ולהעיד) - רש"י המשחק בקוביא... א"ר יהודה אימתי? בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא - כשרין".

בטעם ההבדל בין אדם שאין לו אומנות אחרת לאדם שיש לו אומנות אחרת מסביר רש"י: "דכחיל ואין עסוקין ביישובו של עולם", אינן צקיאין צטיב דינין ומשא ומתן ואין יראי חטא".

בירורים בדברי רש"י

א) מהו הגדר של מי שאינו עוסק ביישובו של עולם? המושג "יישובו של עולם" או "תיקונו ויישובו של עולם" מופיע במדרש². לכאורה, מדובר במי שאינו עוסק בתחום היצור או בענף אחר של הכלכלה שתורם לתיקונו ויישובו של העולם. רק מי שעוסק בתחומים אלה "בקיבא בטיב דינין ומשא ומתן", ואילו אנשים שעוסקים בענפי השירותים והרוח - כגון ספרן, שרת, פילוסוף, דייל, נגן וכו' - כל אלה "אינם עסוקין ביישובו של עולם". הייתכן שהם פסולים לדון ולהעיד?!

ב) מהו הקשר בין אדם שעוסק ביישובו של עולם לבקיאותו בטיב דינין? הרי רבים הם העוסקים בבנייה, בחקלאות ובמסחר שעל אף עיסוקם ביישובו של עולם הרי הם בורים ועמי הארץ בכל הקשור לדינים שבשולחן ערוך חושן משפט. אמנם מובן, אולי, פסולם לדון, אבל מדוע פסולים הם גם להעיד? ומאיזן גיסא, היעלה על הדעת לפסול תלמידי חכמים ורבנים מלהיות עדים ודיינים בגלל שאינם עוסקים בפועל ביישובו של עולם וכל המשא ומתן שלהם הוא בתחום ההלכה ולא בתחום המעשה?

ג) מדוע נקט רש"י לשון "אינן צקיאין צטיב דינין"? משמע, שהם יודעים את הדין אך אינם יודעים מה טיבו. מהי הכוונה? אם הכוונה היא לומר שאינם יודעים את הדינים הרבים וכיצד יש לפסוק ולהכריע, מדוע לא כתב רש"י "ואינן בקיאין בדינין"?

1. וכדברי ר' ששת בגמרא.

2. ב"ר פרשה י"ג, מדרש זוטא קהלת א'; ילקוט שמעוני בראשית רמז ה ועוד.

ד) אם סיבת הפסול של משחק בקוביא, היא בורותו בענייני הלכה, מדוע הוא פסול להעיד? הרי כל תפקידו של עד הוא לספר, בדיוקנות ובנאמנות, את מה שראה, ואפילו בור ועם הארץ, ואפילו אנאלפבית - שעוסק ביישובו של עולם - כשר להעיד אף על פי שאינו בקיא בטיב דינין! וא"כ, למה ייגרע מי שאינו עוסק ביישובו של עולם ולא יכול להעיד אף הוא?

ה) הרי "שלושה רועי בקר" כשרים לדון, כשקיבלום עליהם³, למרות "שאינן בקיאים בדין"⁴, וכן ערכאות שבסוריא "שלא היו בקיאים בדין תורה" (רש"י שם כג, ע"א) כשרים לדון, למרות שאינם בקיאים בטיב דינין.

ו) רש"י מוסיף ואומר שמי שאין לו אומנות אלא הוא, גם אינו בקי ב"משא ומתן". זה נכון, אך מה הקשר בין חוסר נסיונו במשא ומתן לכשרותו לדון ולהעיד? "משא ומתן" הוא מונח שקשור לעולם העסקי והמסחרי. האם אנשים שמשלוח ידם אינו מחייב משא ומתן - מדענים, פקידים, בלשנים, מלצרים וכו' - פסולים לעדות?

ז) רש"י מסיים את דבריו בקביעה: "דכוזאיל ואין עסוקין ביישובו של עולם אינן בקיאים צטיב דיניס ומשא ומתן" - אבל אין ליקויים אלה כשלעצמם מהווים הסיבה והגורם לפסולם לדון ולהעיד, אלא בגלל ש"אינן יראי חטא", וזוהי הסיבה שאינם נאמנים. ולכאורה קשה - מדוע אי עיסוקם ביישובו של עולם ואי בקיאותם בטיב דינין וחוסר נסיונם במשא ומתן - יביאו אותם למצב שלא יהיו יראי חטא, יעידו עדות שקר ויקבלו שוחד? אמנם המשחק בקוביא הוא בטלן שאינו מעורב בחיי הכלכלה ומעדיף לבלות את ימיו בהימורים ובמשחקים, אבל מדוע בגלל זה הוא חשוד באופן אוטומטי לשקר ופסול לדון ולהעיד?

משמעויות דברי רש"י

א. לבירור המושג "יישובו של עולם"

המפתח להבנת דברי רש"י נמצא בהגדרת המושג "יישובו של עולם". לעיל הוזכרו כמה מדרשים שמשותפים במושג זה כתיאור למלאכת יצירה שתורמת לחברה האנושית בתחומי המדע, היצירה, התעשייה, המסחר ועולם העסקים. מי שעוסק בתחומים אלה אכן מקיים את רצון הבורא: "וכבשהו" (בראשית א', כח)⁵.

3. שם כד.

4. רשב"ם ב"ב קכח.

5. עיי "איש האמונה" להגרי"ד סולובייצ'יק, עמ' 19.

אולם, על אף נחיצותה של פעילות האדם בתחומים אלה ליישוב העולם ולתיקונו, אין הם העיקר בעולם מתוקן. כבר שנינו ב"אבות":

"על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (א', ב).

כך היא משנתו של שמעון הצדיק. לפי רבן שמעון בן גמליאל (שם, יח), שלושת הדברים הם: "הדין, האמת והשלום". לאמור - סדרי החיים החברתיים, היחסים בין אדם וחברו - כשהם משולבים עם חיי תורה ויראת שמים - הם העמודים שעליהם העולם עומד. וזהו "יישוב העולם".

הדברים מפורשים במשנה במסכת קידושין (א', ט) "וכל שאינו לא במקרא ולא בדרך ארץ - אינו מן הישוב". וכך פירש הרמב"ם: "ודרך ארץ, הוא חבורת בני אדם חבורה טובה בנחת ובמוסר". (בתרגומו של הרב קאפח: "שתהיה חברותו עם בני אדם חברות נאה בעדינות ובנימוס"), "וענין יאין זה מן הישובי - שאין תועלת בו בישוב העולם".
וכן בילקוט שמעוני (פרשת בא, רכ"ה):

"חייב אדם מן התורה למול את בנו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה. רבי עקיבא אומר: אף ללמדו שייט. רבי אומר אף ישוב מדינה". "היינו - להתיישב בדרך ארץ עם הבריות" ("זית רענן", שם).

קיצורם של דברי הרמב"ם: אדם שמתחשב בצרכי חברו ומיישם ומקיים את מצוות "ואהבת לרעך כמוך" הלכה למעשה בנחת ובמוסר, בעדינות ובנימוס - הוא עוסק ביישובו של עולם. לעומתו, מי שדואג רק לעצמו, ומונע על ידי שיקולים אנוכיים בלבד ("מה זה יתן לי?") אינו מעורב עם הבריות ו"אין תועלת בו בישוב העולם".

אדם שעוסק בדברים בטלים, שכל חייו הוא "משחק" ואין לו אומנות או עיסוק אלא זו - הרי הוא מעוניין בטובת עצמו בלבד. הוא איננו משרת את חבריו, אינו יוצר מאומה לטובתם ואינו מספק סחורה או שירותים שנחוצים להם. טובתם, קידומם, שיפור מעמדם ותנאי מחייתם - כל אלה הם נושאים שאינם מעסיקים אותו. הוא "אינו מן הישוב", כי אינו רואה עצמו כחלק מן החברה. הוא האדם שאינו עוסק ביישובו של עולם.

ב. לבירור המושג "בקיא בטיב דינים"

מעניין הדבר שכאשר רצו חכמים לתאר אנשים שעל אף בורותם, הם ישרים וחסים על ממון חבריהם, הם בחרו במקצוע "רועי בקר"⁶. מה שמאפיין את עבודת הרועה הוא התנאים הקשים, העבודה מתחת כיפת השמים בכל עונות השנה ובכל תנאי מזג אוויר, והשעות הארוכות. וכפי שמעיד יעקב אבינו: "הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני" (בראשית ל"א, מ)⁷.

הרועה הכשר חס על נכסי חברו, ונווד ומרחיק לכת כדי שלא לפגוע ברכושו. אם הוא רועה בנאמנות ודואג לבעלי החיים שהופקדו בידו, הרי הוא עוסק ביישובו של עולם.

אותו רועה אינו חייב להיות בקיא בדינים. בדאגתו לצאנו ולשדות אחרים, הוא מוכיח לכל שבטיב דינים - באופיים ובמהותם - הוא מכיר. "דין" הוא צדק, ותפקיד העדים והדיינים הוא לדאוג שהצדק והאמת יצאו לאור. במישור הלאומי "דין הוא הנהגת המדינה בצדק" (רמב"ם פיה"מ אבות ספ"א). ברמה האישית, "דין" פירושו "שלא יעוול הוא בעצמו לחברו, לגופו, ממנו, כבודו ונשמתו" (יתפאר ישראל, שם)⁸.

כפי שראינו, המשחק בקוביא שאין לו אומנות אלא זו, פועל מתוך שיקולים אנוכיים בלבד. נצחון, רווחים, קיפוח הזולת - אלה הם לחם חוקו ועיקר תעסוקתו. אינו בקי כלל ואף אינו מבין את המשמעות ואת ההשלכות של חיים

6. "רועי צאן לא נקט משום דרשעים ניהו, דסתם רועי בהמה דקה גולגין ניהו ופסולין לכל דין שבעולם" (רשב"ם ב"ב קכח, ע"א). אולם, אם רועי צאן נוהגים את עדריהם במקומות שמותר להם לרעות כגון במדבר שביהודה ובמדבר שבספר עכו או בחורשין (ע"י ב"ק עט, ע"ב) אינם פסולים. וכן מצונו במרע"ה: "וינהג את הצאן אחר המדבר" (שמות ג', א) כדי "להתרחק מן הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים" (רש"י שם, בשם התנחומא) וכן מצאנו בדוד שהיה רועה צאן (שמי"א י"ז, לד) ונאמר "על מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר" (שם שם, כח), הרי שבמדבר היה רועה ("כפתור ופרח" פ"י, עמ' קצ) וכן כל אבות האומה היו רועי צאן, וכפי שצווה יוסף לאחיו לומר לפרעה: "ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך מנעורינו ועד עתה גם אנחנו גם אבותינו" (בראשית מ"י, לד).

7. מ"בחיר האבות" למד הרמב"ם הלכה למעשה: "חייב [הפועל] לעבוד בכל כוחו, שהרי יעקב הצדיק אמר יכי בכל כחי עבדתי את אביכך" (סוף הלכות שכירות; ועיי "תורה תמימה" לבראשית ל"א, ו שהזכיר דינים נוספים מן התוספתא "יוכל דינים אלה בנוים על יסוד הדין שצריך לעבוד בכל כחו, כמו דמצינו ביעקב").

8. אמנם בקידושין ו, ע"א. כתוב "כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהם" ושם בוודאי הכוונה היא לכמות הדינים (עיי "שולחן ערוך" אה"ע סי' קנ"ד, סעיף ק"א), אולם לגבי מתן עדות ואף לגבי דיינות בב"ד של ערכאות, כבר ראינו שלא נחוץ וגם לא שייך כלל בקיאות בהלכות שבחושן משפט. רש"י השתמש במילה "טיב" לפי פירושה המקובל: אופי, מהות, איכות - ולא כמות של ידע. פירוש זה למילה "טיב" הוא שמצוי בכל השי"ס: "מה טיבו של איש זה?" (כתובות יג, ע"א), "מה טיבו של עובר זה?" (כתובות יב, ע"א) ורבים כאלה.

שיש בהם דאגה לזולת, אמפתיה, השתתפות בצער ובצרותיו, ואיננו רואה לעצמו חובה להיזהר שמא יפגע בו: "לא יעוול לחברו, לגופו, לממונו, כבודו ונשמתו". וממילא, האלמנט היסודי של "טיב דינין" - הרתיעה מקיפוח זכויותיו של הזולת - חסר אצלו. ולכן, בכל הקשור לעדות על ממון חברו או קביעת דינו - הרי הוא פסול.

ג. לבירור המושג "בקיא במשא ומתן"

אין ספק שמשא ומתן מוצלח מותנה ביכולתם של שני הצדדים להעריך נכונה את המציאות, לנתח נכונה את האפשרויות ולהגיע להסכם, או לפשרה, שמקובלים על שניהם. אך, יש גם תנאי שני: המשא ומתן חייב להתנהל על בסיס של אמון משותף ומתוך יושר אישי. ולא רק בעולם המסחר, אלא גם במשא ומתן עם הבריות, הוא המדד של אופיו ואישיותו של אדם, ועליו הוא נשאל בהגיעו לפני כסא הכבוד:

"בשעה שמכניסין אדם לדין, אומרים לו:

ינשאת ונתת באמונה?" (שבת לא, ע"א).

יש שאלות נוספות ששואלים אותו - אך זוהי הראשונה.

"ואהבת את ה' א-לוקיך" - שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא קורא ושונה, משמש תלמידי חכמים ויהא משא ומתנו באמונה, ודיבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלימדו תורה, אשרי רבו שלימדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה! פלוני שלמד תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר (ישעיה מ"ט, ג) זיאר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר" (יומא פו, ע"א).

משא ומתן באמונה מחייב ראייה נכונה של האמת, ידיעה על מה ניתן לוותר ועל מה לא. אלו הם הצרכים האמיתיים של כל צד ואיפה יש מקום לפשרה, דבר שאי אפשר בלעדיו וחייב אני "לשאת", (לקחת) לעומת דברים שאינם חיוניים לי, אותם אני יכול "לתת". לא ייתכן משא ומתן מוצלח כאשר צד אחד אינו מבין - ואינו מעוניין לדעת - את עולמו ופרטי חייו של חברו. הנושא ונותן באמונה מעורב בדעת עם הבריות, מכיר את צרכיהם ומתייחס אליהם בכבוד.

מי שאיכפת לו אך ורק בצרכיו וברוחויו האישיים ואין לו אומנות אלא הוא, אינו מסוגל להיות עד נאמן ושופט צדק. כשהוא רואה ושומע דברים, הוא מפרש אותם מנקודת מבטו האישית, השלילית, הצינית והאגואיסטית. "אדם לאדם זאב" - כך הוא משוכנע ומאמין, וכך הוא מפרש לעצמו את מה שהוא רואה כעד ושומע כדיין. גם כשהאמת הפשוטה עומדת בפני עיניו, הוא עשוי לייחס את

הדברים ל"טריק" או הטעייה, אחיזת עיניים או זריזות ידיים, הרי כך הוא חי את חייו, רק כך הוא מבלה את ימיו ושנותיו - אין לו אומנות אלא זו! מי שאינו מסוגל לספר את העובדות ולהאזין להן ללא נגיעות כאלו - הרי הוא פסול להעיד ולדון.

ד. לבירור המושג "ואינו ירא חטא"

כדי להבין את הקשר בין "מי שאין לו אומנות אלא הוא" ואינו עוסק ביישובו של עולם להיותו מי שאינו ירא חטא וחשוד לשקר, יש להגדיר את המושג יראת חטא, ובמה הוא שונה ממונחים דומים ("יראת שמים", "יראת העונש", "יראת הרוממות" וכד').

ונראה לומר שירא חטא פוחד מעצם עשיית העבירה. בכל יום הוא מצהיר, מתוך התפלאות, התפעלות וכוונה עצומה, "א-להי, נשמה שנתת בי טהורה היא". והוא מודע לחובתו לשמור עליה, זכה וטהורה, כפי שהוא קיבלה. הוא שומר על ערנות מתמדת שמא נשמתו הטהורה תתלכך ותזדהם בעבירה, "לפתח חטאת רובץ" (בראשית ד', ז) ואורב לו החטא כדי ללכדו ולהכשילו. החשש מפני טינוף רוחני מטריד אותו, מאיים עליו וגורם לו לחיות חיי זהירות ויראה מן החטא (עי' "מסילת ישרים" פרק כ"ד ו"עולת ראייה" ח"ב, עמ' קכ"ב).

אותה יראת חטא נמצאת אצל כל מי שמכבד את עצמו, את נשמתו ואת עוֹדו בחיים, ודוחפת אותו להתעלות ולהידמות לבוראו: "ותחסרהו מעט מאלוקים וכבוד והדר תעטרהו" (תהלים ח', ו).

האנטיתזה של מי שירא חטא הוא האדם שבו לעצמו ולכבודו: "האוכל בשוק - הרי זה דומה לכלב. ויש אומרים: פסול לעדות" (קידושין מ, ע"א). לכאורה, הקשר אינו ברור, וכי בגלל שאינו נוהג כבוד בעצמו, נחשוד בו שיעיד עדות שקר? אלא, "כואיל ואין מקפיד על כבודו, אינו צוש לזלזל בעצמו וליפסל" (רש"י).

אדם שאינו מעריך את עצמו, את הצלם-א-לוקים שבו נברא, אינו מתרגש במיוחד מהנשמה הטהורה שבו. הוא מזלזל בהליכותיו, בהופעתו, ביקרו ובמעמדו בעיני הבריות - ואינו ירא שמא יוכפש וייפגע שמו הטוב אם יתפס בשקרים. הַנִּיב "כבושת גב כי ימצא" (ירמיה ב', כו) אינו מדבר עליו ולא אליו. כמי שמנותק מפעילות חברתית, ממעורבות עם הבריות ומדאגה לזולת, ומעוניין לבלות את רוב הזמן שמוקצב לו עלי אדמות רק במשחק ובהימורים ובעיסוקים שאינם תורמים מאומה לאנושות - אינו מודאג מהאפשרות שהוא ייחשף כמי שאינו מדייק בדבריו. "מה זה משנה?" הוא חושב לעצמו, "הבל הבלים, הכל הבל", הוא מצטדק, "אז שקרתי, אז מה?"

רק מי שירא חטא הוא כשר להעיד ולדון. הוא נרתע וחרד מן השקר, וכמצות התורה הוא מתרחק ממנו, כמו מן האש. לא כן המשחק בקוביא שאין לו אומנות

אלא הוא. השקר ותוצאותיו אינם מטרידים את מנוחתו יותר ממה שהאוכל בשוק מודאג מתגובת בעלי תרבות. כללי המשחק שונים אצלם, ומשחק בקוביא, כאמור, אין לו אומנות, אין לו משחק אלא הוא, ואין להתפלא על קביעת רש"י שאינו ירא חטא.

לפי המאירי, המשחק בקוביא - כמו שחקנים בתחומים אחרים - נאלץ, לעיתים קרובות, לפתח מיומנויות מיוחדות כדי לנצח, ובראשן - הטעיית היריב. "וכמו שרגילין לשקר באומנות שלהם ואינם מתגנים לבריות באותו שיקרות, הם סוברים שלא יתגנו בשיקרות שאר הדברים. וכן אין מכירין בטורח וצרות של בני אדם, ואינם חסים על חבריהם להפסיד ממונם".

המשחק בקוביא - שזה כל חייו - אינו יודע להבדיל בין הטעייה בכדורסל לרמיזה שקרית בקלפים ועד לעדות שקר וסילוף הדין. אלה האנשים שאינם עסוקים ביישובו של עולם שיסודותיו הם תורה, עבודה, גמילות חסדים, דין, אמת ושלום, לעולם לא יהיו בקיאים בטיב דינין ולא יגיעו לדרגת "שלא יעוול הוא בעצמו לחברו, לגופו, ממונו, כבודו ונשמתו". משא ומתן באמונה, כאמצעי להכיר את צרכי הזולת, אינו ברפרטואר שלהם. ואורח חייהם נטול בושה ויראת חטא. ועל כן הם פסולים לעדות.